

Цельєв О. В.

ПРОТИРІЧЧЯ МІЖ ДЕРЖАВОЮ І ПРАВОМ: СУТНІСНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено мало розробленій як у західній, так і у вітчизняній юридичній науці загально-теоретичній проблемі розрізнення сутності таких соціальних явищ, як держава та право. Необхідність теоретичного і філософсько-правового осмислення цієї проблеми зумовлена, зокрема, тим, що у вітчизняній правничій літературі досі зберігаються уявлення про право та державу як явища одного порядку й однієї сутності. Потреба в їх розрізненні спричинена не тільки теоретичним інтересом, а й практичною метою удосконалення підходів до нормотворчої та нормозастосовної діяльності держави.

Проаналізовано основні позиції теоретиків і філософів права щодо дуальної сутності права, зокрема про раціональні та позараціональні його властивості, поєднання в ньому реального та ідеального вимірів тощо. Наведено аргументи на користь розрізнення сутності права та держави, тотожності їхніх сутнісних характеристик, зокрема й про перевагу раціональних і мінімізацію впливу позараціональних і моральних чинників на сутність держави та діяльність її органів. Проведено порівняльний аналіз основних протиріч, які виникають між правом і державою в процесі реалізації їхніх функцій на сутнісному й змістовому рівнях. Зроблено висновки щодо причин існування таких протиріч і перспективних напрямів продовження дослідження цієї тематики.

Ключові слова: право, держава, протиріччя, дуальна природа, раціональне, справедливість, нормотворчість, нормозастосування.

Проблеми генези, взаємозв'язків, єдності та відмінностей між такими явищами, як право і держава, цікавили представників правничої науки здавна. В історичному контексті діапазон підходів до співвідношення цих понять коливався: від держави – єдиного творця права – до держави як правового відношення або юридичного інституту. Різні епохи й школи праворозуміння привносили в цей дискурс свої аргументи, що мали як прихильників, так і противників. Погляди на взаємозв'язок права і держави постійно еволюціонували. Нині вже не просто знайти дослідника, який би всерйоз стояв на позиції розуміння права як виключного продукту діяльності держави, зміст якого залежить тільки від волі владного нормотворця, або ж права як природного явища, яке ніяк не залежить від державних інститутів. Проте сталого розуміння способів взаємовпливу цих явищ, як і їхньої сутності, дотепер немає, а у вітчизняному правознавстві непоодинокими є уявлення про право і державу як явища єдиної суті¹. Такий стан речей значною мірою

зумовлений відлунням радянської парадигми зв'язку права, держави, первинності держави щодо права та не відповідає сучасній тенденції розвитку загальнотеоретичного правознавства.

Метою статті є намагання проілюструвати хибність ототожнення сутності права й держави на прикладі відмінностей та протиріч, які виникають між ними на сутнісному, змістовому та інших рівнях.

Передусім слід зазначити, що будь-яке явище в науці здебільшого досліджують як з погляду його зовнішнього вираження (того, що ми можемо описати через спостереження, спираючись на власний досвід), так і з погляду його внутрішньої природи, яка потребує ретельнішого аналізу визначальних, фундаментальних властивостей, що зумовлюють явище. Цей внутрішній аспект природи речей у науці прийнято називати сутністю.

Сутність права та держави є предметом досліджень багатьох поколінь учених. Проте, що стосується переважно права, основним питанням було знайти й обґрунтувати джерело його походження і розвитку, в державі чи поза нею, як-от природа, розум, воля суверена, суд, суспільні відносини тощо. Це, зі свого боку, зумовило виникнення багатьох різних за своїми

¹ Наприклад, Н. Оніщенко, досліджуючи протиріччя між державою і правом, їхні види і способи подолання, не дає критичної оцінки наведених нею позицій щодо сутнісної єдності держави і права, їх спільного виникнення і розвитку, походження права від держави тощо [1].

вихідними основами шкіл праворозуміння: природно-правової, позитивістської, соціологічної та інших, об'єднати надбання яких у єдину, позбавлену сутнісних протиріч, концепцію права дотепер не вдається [2, с. 187–211].

Дослідники феномену держави, починаючи з Арістотеля, здебільшого приділяли увагу опису наявних або бажаних форм правління, державного устрою, різновидів політичних режимів та завдань, які виконують органи влади тощо. Такий описовий підхід до зовнішнього вираження держави, звісно, розширив уявлення сучасників про різновиди форм держав минулого і сьогодення, проте глибинну сутність держави як явища не прояснив.

Намагання представників різноманітних політичних і правових учень визначити співвідношення права і держави, розглядаючи те чи інше явище виключно у взаємозв'язку, також не сприяли процесу прояснення як суті держави, так і права. Відомо, що за етатистського підходу до розуміння держави право повністю їй підкорено, за природно-правового – навпаки, держава повинна бути підкорена праву. Крім цього, існують більш сумірні співвідношення, які розроблялися в межах позитивістських, дуалістичних чи ліберально-демократичних доктрин.

Утім, незважаючи на поліфонію підходів до сутності держави, у сучасному світі немає заселених територій, які не перебували б під юрисдикцією держав. Самі держави не тільки існують, вони видозмінюються, розвиваються, на їхньому місці виникають нові, що свідчить про наявність спільних для всіх держав чинників, які слугують основою для їхнього існування, легітимації з боку населення, а також закладені в сутність держави напруження, протиріччя, що спонукають до змін у державах та появи нових державних чи квазідержавних утворень.

Так само ми не можемо заперечувати існування та дієвість права в нашому повсякденному житті, як і інших соціальних регуляторів, які діють у будь-якому людському середовищі, зокрема й окресленому кордонами держави.

Наведене нашою думку про необхідність пошуку сутності як права, так і держави безвідносно одне до одного, як явищ, які хоча й мають спільне соціальне коріння, проте різних за своєю сутністю; тісно переплетених, але відносно автономних одне від одного, без спроби розв'язання звичної дилеми: держава творить право чи навпаки.

Говорячи про спільну соціальну природу, ми маємо на увазі, що і право, і держава – явища, породжені умовами життя людського соціуму.

Саме людина у взаємодії з іншими людьми, з огляду на комплекс причин, на тих чи інших етапах свого еволюційного розвитку творить як правові, так і державні інститути. Поза межами людської спільноти ні права, ні держави не існує.

Таке твердження, здавалось би, мало б сприяти підтримці концепції їхньої сутнісної єдності. Проте нескладний історичний екскурс демонструє, що і право, і держава виникли неодноразово, правові норми формувалися і регулювали поведінку людей задовго до виникнення перших держав (протилежно намагалися довести представники переважно позитивістської школи праворозуміння). Доля права й держави складалася по-різному в різні історичні епохи. Право знало епохи піднесення й занепаду. Держави зникали, на їхньому місці згодом утворювалися нові, а люди, які жили на цій території, і далі дотримувалися правових норм, що виникли набагато раніше за державну організацію.

Однак чи свідчать ці приклади про повну автономність вказаних явищ? Взаємовплив права і держави очевидний, держава бере активну участь у процесі нормотворчості, реалізує, застосовує правові норми на практиці, виконує правоохоронну функцію. Право, зі свого боку, конститує державні органи, регламентує діяльність державних службовців і відповідних установ, слугує засобом комунікації між державою та людиною тощо. Такий взаємовплив в ідеалі має бути корисним для розвитку і функціонування одне одного. Утім, відомі й інші історичні реалії, коли, зокрема, через ідеологічні чи політичні настанови державні інституції та їхні посадові особи спотворюють сутність права або ж повністю вихолощують, його дійсними регулятивними та охоронними властивостями послуговуються тільки в тих правовідносинах, які не стосуються організації та збереження чинної влади чи здійснення її політики.

Це вкотре демонструє різну сутність права і держави, до спроб визначення якої у своїх працях вдавалися не так уже й багато дослідників, переважно західних шкіл. Водночас варто зауважити, що знані філософи і теоретики права у своїх фундаментальних дослідженнях здебільшого з'ясовували сутнісні властивості права. Натомість досліджень, присвячених поясненню винятково сутності держави, в правовій науці не так багато. Проте ті, що є, принаймні вітчизняні, прямо чи опосередковано стають на позиції етатистського розуміння сутності держави. Зокрема, С. Джолос прямо вказує на пріоритет саме такого розуміння сильної елітарної патерналістської держави, яка претендує на роль визначальної

політичної цінності громадянського суспільства, проголошує пріоритетність своїх інтересів, позиціонує себе вищою за волеустановлене право, активно впливає на економічну, політичну і духовну сфери соціального буття [3, с. 398].

Інший дослідник сутності держави в її соціальному вимірі – Ю. Лобода вбачає її сутність у здатності забезпечувати в процесі свого функціонування і розвитку задоволення основних потреб усього суспільства, до того ж створення умов для можливого задоволення потреб та інтересів окремих індивідів та їхніх спільнот (національних, соціально-економічних, демографічних, релігійних тощо) ставиться в залежність від конкретно-історичних обставин [4, с. 13].

Сучасне дослідження М. Серебра щодо держави як цінності привело до висновків, що будь-яка держава сутнісно покликана виконувати одну генеральну функцію – забезпечення реалізації загального (публічного) блага. Такими вбачаються блага, споживання яких одним учасником суспільних відносин не виснажує їхньої корисності для інших, і водночас їхнім джерелом є державно-владна діяльність (підтримка порядку, забезпечення безпеки і законності тощо) [5, с. 11].

Автор доводить, що сучасна ліберальна модель держави є певною мірою продуктом правової міфологізації, коли є певні ілюзорні конструкції, що сприяють легітимізації державної влади та загальносоціальному прогресу. Саме такою ідеологією є ідея ціннісного центрування сучасної держави навколо людини. Ба більше, М. Серебро стверджує, що проголошення людини центральною цінністю в сучасній державі є позитивним правовим міфом, що має за мету легітимацію її влади, встановлення стійкого та передбачуваного державного порядку [5, с. 15].

Нескладно помітити, що зазначені дослідники сутнісну характеристику держави вбачають у її домінуючій ролі щодо забезпечення потреб усього суспільства, загального блага, стійкого державного порядку, законності тощо. Проте питання, які б стосувалися конкретного споживача цих благ, взаємодії такої держави з правом, не ставали предметом дослідження або ж визнавалися другорядними ірраціональними чинниками, на кшталт ілюзії та міфу (хоча й позитивно-го), який сприяє легітимації державної влади.

Переходячи до характеристики конкретних сутнісних ознак права, слід зазначити, що більшість науковців, які вивчали це питання, тією чи іншою мірою схилиються до дуальної, або подвійної, сутності права, в основу якої закладено його багатокomпонентність та дискурсивний характер.

Передусім це стосується співвідношення раціональних і позараціональних (нераціональних та ірраціональних) аспектів права, які у взаємовпливі слугують рушійними силами його функціонування та еволюції. З одного боку, «право як соціальне явище являє собою переважно раціональне утворення, що знайшло відображення в особливостях правового пізнання та діяльності, детермінується своїм призначенням як регулятора суспільних відносин, практичною спрямованістю, нормативною структурою та цілями» [6, с. 4], а з другого – це позараціональне явище, яке утворюють, зокрема: «<...> фрагменти правової дійсності, які на цій стадії розвитку є інтелектуально не пізнаними, алогічними; незаплановані (побічні) чи непередбачені результати людської діяльності в галузі права; дія сфери передсвідомого та безсвідомого, які протистоять свідомості як засобу існування опосередкованого знання» [6, с. 4]. Як слушно стверджує І. Лихолат, позараціональні аспекти права мотивуються ще й тим, «що людина одночасно є об'єктом і суб'єктом права: відповідним чином, створювані та раціонально уніфіковані людиною правові норми є зверненими до самого суб'єкта цих норм, який, зі свого боку, не є “суто раціональною істотою”» [6, с. 4].

Зазначені властивості права знайшли своє поглиблене розкриття в теорії дуальності права, розробленій видатним німецьким теоретиком і філософом права Р. Алексі. З її допомогою він намагався прояснити внутрішню сутність права через об'єднання двох начал – ідеального і реального. Ідеальний вимір права – це його спрямування на правильність, яка міститься в самому праві, зокрема й на моральну правильність [7, с. 45]. Зауваженням своїх опонентів щодо такої характеристики (переважно це закиди щодо неможливості об'єктивного досягнення критерію правильності, його ірраціональності тощо) Р. Алексі протиставляє дискурсивну теорію. За його концепцією, це теорія практичної раціональності, яка досягається процедурно. Отже, практичне або нормативне припущення правильне тоді і тільки тоді, коли воно може бути результатом раціонального практичного дискурсу [7, с. 50]. В її основі лежать не тільки правила, які гарантують свободу і рівність у дискурсі, а й права людини, які неможливо заперечувати дискурсивно. Юридичні процедури мають гарантувати як можливість дискурсу, так і можливість досягнення правильності права в рішеннях та на практиці, що, зі свого боку, сприяє узгодженню ідеального і реального в праві. Водночас Р. Алексі віддає належне позитивному в праві, а саме юридичній визначеності

як формальному принципу, який має бути врівноважений принципом справедливості, що вимагає правильного рішення. Саме баланс між цими двома принципами і є частиною сутності права [7, с. 51].

Зазначені вище підходи в частині дискурсивного способу розкриття правової сутності та її позараціональних складових перегукуються з більш радикальним їх баченням, яке демонструє канадський філософ права Б. Мелкевік. У своїй праці «Юридична практика в дзеркалі філософії права» він аргументовано заперечує існування так званого «вже права», буття якого намагаються обґрунтувати за допомогою тієї чи іншої методології представники класичних (і не тільки) шкіл праворозуміння. Це стосується і прибічників юридичного позитивізму і природно-правового підходу. У своєму дослідженні вчений доходить висновку, що «питання про право вирішується на практиці в реальному світі з людьми з плоті і крові та в підсумку являє собою завершення суперечки, яка вирішується процедурним, дискурсивним, аргументованим, діалектичним шляхом через відповідне судове рішення» [8, с. 149]. За твердженням ученого, сутністю права в такому разі є уявлення про право учасників практичної суперечки, суддів, адвокатів, прокурорів. Таке уявлення трансформується під час дискурсу в практичне рішення, яке в підсумку і стає правом. Від гарної чи поганой роботи юристів із тлумачення та інтерпретації права залежатиме, яке право утвориться.

Сутність права, але під іншим кутом, розглядав і знаний американський теоретик та філософ права Л. Фуллер. У його праці «Мораль права» розгорнуто концепцію вимог внутрішньої та зовнішньої моралі, за умови дотримання яких норма стає правовою, тобто такою, якій повинна підкорятися поведінка людини [9].

Моральні вимоги, так само як і у Р. Алексі, є основою права, недотримання їх позбавляє право його сутності. Ці вимоги переважно адресовані нормотворцю і стосуються ясності, непротириччя правової норми, її дії в майбутньому тощо.

Г. Гарт, присвятивши свою фундаментальну працю «Концепт права» удосконаленню класичного позитивістського вчення, вбачав подвійну природу права в розрізненні первинних і вторинних норм: перші зобов'язують діяти певним чином, а другі легітимізують право тих чи інших суб'єктів на встановлення первинних норм [10]. Критиком і водночас модернізатором цієї концепції був інший знаний теоретик права – Р. Дворкін, який вважав неодмінним сутнісним елементом права його принципи,

що формулюються в процесі розгляду складних справ на противагу або ж на доповнення до чинних правових норм [11].

Підсумовуючи цей короткий аналіз поглядів на сутнісні риси права, не можна не згадати доробок Г. Радбруха, який присвятив окремий розділ у своїй «Філософії права» питанням буття, цінності, сенсу і сутності права. Одним із головних його висновків слід вважати доведення тез про три елементи ідеї права: справедливість, доцільність і стабільність, які разом «правлять» правом, хоча можуть вступати в гострі протириччя між собою, а також про право як дійсність, його цінність полягає в тому, щоб служити справедливості [12].

Це далеко не повний перелік концепцій, що намагаються прояснити природу права та його сутність. Чи можна застосувати вказаний підхід до пояснення сутності держави? Чи можливо охарактеризувати державу, послугуючись зазначеними підходами до права, якщо припустити їхню сутнісну єдність чи подібність?

Дослідження держави крізь призму першого зазначеного вище аспекту поєднання раціонального та позараціонального в праві матиме змістові похибки. Насамперед тому, що держава як специфічна форма організації публічної влади в суспільстві у своїй сутності є раціональним явищем. Механізм держави, її апарат, державні органи й установи, посадові особи та інші інституції вибудовуються і функціонують у чіткій та ясній спосіб, спираючись на наявну юридичну базу, яка в ідеалі регламентує всі повноваження як державних органів, так і їхніх посадових осіб. Позараціональний аспект у державі буде зовсім іншим, його можливо побачити на рівні ставлення певної частини громадян до держави як нераціонального явища, її сакралізації тощо, якою насправді вона не є. Можливо також припустити, що державотвірним чинником є, зокрема, такі позараціональні чинники, як відчуття людиною батьківщини, любов до рідної землі, етнічна самоідентифікація тощо. Проте, чи є це сутнісною ознакою держави, чи природною властивістю людини з огляду на притаманну їй свободу вибору місця проживання, процеси міграції, відомі з додержавних часів, які супроводжували історію всіх відомих держав – це з одного боку, а з другого – притаманну державній владі певну «байдужість» до вказаних почуттів під час виконання нею своїх раціональних функцій? Звісно, нам відомі випадки, коли любов до батьківщини ставала для людей мобілізаційним чинником боронити свою країну, проте такий самий чинник спрацьовує і в інших

випадках, коли людині треба боронити своє власне (родину, дім, тощо) як у державні, так і в недержавні періоди розвитку суспільства.

Дискурсивний елемент як можлива характеристика сутності держави, на відміну від права, також мінімальний і проявляється виключно в межах передбачених законом дискреційних повноважень деяких посадових осіб. Уявити собі дискурс як спосіб виконання державою своїх функцій (що абсолютно доречно в праві) – це те саме, що заперечувати вимогу законності в діяльності державних органів.

Щодо морального аспекту, важливого для сучасного розуміння права, у діяльності держави він також не є визначальним. Не заперечуючи реалізації моральних вимог у здійсненні державою деяких своїх функцій, переважно соціального спрямування, сам процес їх здійснення відбувається не так з огляду на критерії добра, зла чи справедливості, як на підставі та відповідно до, знов-таки, вимог нормативно-правових актів. Історичний досвід показує, що державний апарат, його посадові особи можуть діяти і всупереч моральним вимогам, зберігаючи водночас свою легітимність, чого не можна сказати про право, яке за своєю суттю не може бути аморальним.

Ці міркування демонструють методологічну неспроможність (вразливість) позиції щодо сутнісної єдності права і держави та необхідність їх розрізнення як відносно самостійних за своєю сутністю явищ.

Ще більшим аргументом для підтвердження вказаної тези є протиріччя, які існують між державою та правом як соціальними явищами.

Загальновідомо, що основними сутнісними ознаками держави є територія, народ і влада. Територія, окреслена відповідними кордонами, є основою формування і функціонування держави. Саме на цій території проживає її народ, а кордони визначають межі здійснення державної влади. Сама державна влада характеризується такою сутнісною ознакою, як суверенна, тобто єдина в межах держави та незалежна за її межами, що дає можливість визначати всю державу як суверенну. Право як один із соціальних регуляторів слугує, серед іншого, практичному здійсненню суверенної влади, але тільки в межах конкретної держави, в кордонах інших держав діє інша суверенна влада. Проте, на відміну від влади держави, яка легітимізується і здійснюється в зазначених межах, право може зберігати свої хоч і не визначальні, але суттєві характеристики (загальнообов'язковість, формальну визначеність тощо) і за межами державних кордонів.

Ідеться не про випадки екстериторіальної діяльності законів держави, передбачених міжнародними договорами, а саме про право, як-от індуїзм, що діє за межами держави Індія та поширюється тільки на осіб, які сповідують індуїзм, незалежно від того, в яких державах вони мешкають. Вказане свідчить про те, що просторові межі діяльності державної влади не є тотожними для права. Ба більше, ми можемо говорити про протиріччя, які виникають між такою ознакою держави, як суверенітет, та правом, яке за своєю сутністю прагне до універсальності та всезагальності. Отже, суверенітет обмежує право національними кордонами, формуючи тільки національну правову систему.

На підтримку цієї тези варто послатися на історію, коли зникали не тільки держави, а й цілі імперії, але не зникло право. Згідно з давньоримським висловом, «*Ubi societas, ibi ius*» («Там, де суспільство, там є право»). Де залишалися люди, залишалися правові регулятори, звісно, вони втрачали певні гарантії дієвості, які мали за державної організації суспільства, проте залишалися. Прикладом цього може слугувати єврейське право, яке не тільки функціонувало, а й розвивалося в умовах відсутності у євреїв протягом значного історичного періоду своєї держави [13, с. 26].

Вихід права за межі держав і формування наддержавного права, зумовлене сучасними глобалізаційними процесами, тільки підкреслюють зазначені вище протиріччя. Держави втрачають монополію в нормотворчій діяльності, так само як і в правозахисній. Захист прав людини (і не тільки) нині вийшов за межі державних кордонів і здійснюється наддержавними інституціями. Ба більше, міжнародні органи можуть надавати оцінку стану захисту прав людини в тій чи іншій державі без її згоди та вводити відповідні санкції проти держави.

Сьогодні процес усвідомлення універсальності людини як творця й адресата права є беззастережним, повсякденно відбувається «олюднення» права. Однак чи відбуваються такі самі процеси з державою? Однозначно відповісти на це запитання складно. З одного боку, практичний розвиток ідей верховенства права дедалі помітніше переплітається з ідеями держав загального добробуту в країнах Європи, в основу яких закладено розуміння людської гідності, а з другого – людський вимір деяких держав десятиліттями, якщо не століттями, залишається на дуже низькому рівні, незважаючи на взяття урядами цих держав міжнародних правових зобов'язань із захисту прав людини.

Захист прав людини нині є спільним завданням як права, так і держави. Проте якщо право і права людини – це явища однієї сутності, оскільки уявити право без прав людини як уособлення його справедливості неможливо, то такий сутнісний зв'язок між правами людини і державою є далеко не завжди. Прикладом цього може бути те, що єдиним відповідачем у такій міжнародній судовій установі, як Європейський суд з прав людини, є держава як можливий порушник своїх зобов'язань щодо охорони цих прав. І кількість позовів громадян і юридичних осіб до своїх урядів не зменшується. Отже, ми можемо говорити про протиріччя між державою і правом у частині захисту прав людини. Такий стан речей зумовлений передусім тим, що фундаментом права є людина як найвища цінність, її гідність та її права. Право уособлює в собі справедливість, рівність і свободу для людини. На противагу цьому держави з авторитарними, тим паче диктаторськими, режимами можуть встановлювати приписи, що відповідають за формою вимогам юридичної визначеності та загальнообов'язковості, проте їхній зміст може бути антигуманним і несправедливим, свідомо спрямованим на звуження або порушення прав людини. Такі дії зазвичай виправдовуються необхідністю наведення порядку, контролю, стабільності і навіть законності.

Завдання права – регулювати суспільні відносини на засадах справедливості, рівності та свободи. Це аксіома. Чи властиві державі з її ієрархічною, раціональною, імперативною організацією влади такі завдання під час здійснення своїх функцій? Відповідь на це запитання багато в чому залежатиме як від якості законодавства держави, яке може відображати сутнісну властивість права – його справедливість, а може їй суперечити, так і від державно-правового режиму, який може сповідувати відповідні правові принципи або нехтувати ними.

Ще одне протиріччя між сутністю держави і права полягає в умовних межах активності права та держави. Загальновизнано, що право однієї людини обмежується правами іншої. Подібне обмеження в діяльності держави є далеко не завжди: суверенітет однієї держави не є гарантією від втручання в її справи іншої держави чи держав. Міждержавні відносини як в історичному, так і в сучасному їхньому стані підтверджують, що таким обмеженням переважно є не суверенітет, а економічний і військовий потенціал країни. А найбільш кричущим протиріччям між правом і державою є війна як спосіб розв'язання конфліктів між державами, що

суперечить сучасним цивілізованим правовим способам їх вирішення.

Крім зазначених сутнісних протиріч, які не вичерпуються наведеними вище прикладами, протиріччя між правом і державою можна простежити на іншому, змістовому рівні.

Передовсім це стосується процесу державної нормотворчості, коли норму, сформульовану компетентним органом держави, свідомо чи ні позбавляють тих чи інших властивостей, які їй притаманні як правовій нормі. Така норма може бути неясною, сповненою протиріч, нездійсненою, позбавленою юридичного змісту, позбавленою механізмів виконання, вступати в колізії з іншими нормами, наділеною зворотною силою, бути постійно змінюваною, неопублікованою тощо. Основне протиріччя у вказаній ситуації між правом і державою проявлятиметься не так у тому, що така норма по суті не буде правовою, а в тому, що норми, сформульовані правотворчими органами держави, набувають статусу загальнообов'язкових, виконання яких гарантується з боку держави, зокрема й заходами державного примусу.

Так само змістові протиріччя можуть виникати в процесі правового регулювання та нормозастосування. Органи держави, які виконують відповідні функції, неубезпечені від неузгодженості офіційних дій із проголошеною нормою, у процесі нормозастосування компетентні органи можуть надавати хибне тлумачення правової норми, застосовувати подвійні стандарти чи дискреційні повноваження всупереч меті правової норми, зловживати правом тощо.

У сфері правоохорони протиріччя між правом і державою виявляються у штучному ускладненні доступу до правосуддя, відсутності дієвого механізму повноцінного виконання судових рішень, відсутності альтернативи судовим органам, які уповноважені розв'язувати конфлікти в правовий спосіб, тощо.

Основним негативним наслідком існування вказаних протиріч є підрив процесу легітимації правової норми з боку державних органів. Навіть сформульована правова норма, яка відповідає реальним суспільним відносинам і потребам, за вказаних умов не зможе бути реалізована на практиці і виконати своє призначення. Зрозуміло, що не всюди і не завжди таке відбувається, проте зазначені ризики є, особливо в тих державах, де складові вимоги верховенства права здебільшого існують у вигляді декларацій і не імplementовані не лише в законодавство, а й у повсякденну практику діяльності державних органів та їхніх посадових осіб. Із зазначеного

можна простежити ще один ракурс відмінностей між правом і державою, що можуть вступати в протиріччя та потребують окремого розроблення, а саме: протиріччя між державою як явищем і концепцією верховенства права.

Висновки

Виконаний порівняльний аналіз деяких сутнісних і змістових характеристик держави та права дає змогу стверджувати, що ці два явища, тісно співіснуючи, не є тотожними за своєю сутністю. Справедливість, яка є фундаментальною цінністю і сутнісною властивістю права, без якої воно перетворюється у свою протилежність, одночасно не є такою беззаперечною властивістю держави. Функціонування

держави і права є взаємозалежним, проте ці явища зберігають відносну самостійність, яка має вияв як у внутрішніх чинниках, що зумовлюють їхню еволюцію, так і зовнішній активності. Основним об'єднувальним стрижнем функціонування (взаємозв'язку) права і держави слід визнати людину з усіма її чеснотами і вадами. Людина постає творцем та адресатом права, людський чинник переважно зумовлює як значні проблеми, так і звершення в нормотворчій та нормозастосовній діяльності держави.

Такий висновок відкриває можливості для пошуків не тільки чинників наявних протиріч між правом і державою, а й шляхів їх усунення та подолання. Рух у цьому напрямку є неодмінною умовою реалізації як правом, так і державою свого людського призначення.

Список використаної літератури

1. Оніщенко Н. М. Держава та право: єдність, відмінності та протиріччя. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 3–8.
2. Козюбра М. І. Праворозуміння: плюралізм підходів та можливості їх поєднання. *Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна*. Київ : Дух і Літера, 2013. С. 187–211.
3. Джолос С. В. Етатистська держава як цінність. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 53. С. 397–402. URL: <http://www.apdp.in.ua/v53/61.pdf> (дата звернення: 03.03.2020).
4. Лобода Ю. П. Цінність держави як її соціальна сутність (теоретико-методологічні аспекти дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Одеса, 2001. 16 с.
5. Серебро М. В. Сучасна держава як цінність: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Одеса, 2017. 17 с.
6. Лихолат І. П. Рациональне та позарациональне в праві (на матеріалах законотворчості) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук, спец. 12.00.12 «Філософія права». Київ, 2001. 19 с.
7. Алекси Р. Дуальна природа права. *Право України*. 2011. № 1. С. 45–58.
8. Мелкевик Б. Юридическая практика в зеркале философии права. Санкт-Петербург : АЛЕФ-Пресс, 2015. 288 с.
9. Фуллер Л. Мораль права. Москва : Социум, ИРИСЭН, 2016. 312 с. (Серия «Право»).
10. Харт Г. Л. А. Понятие права. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2007. 302 с.
11. Дворкин Р. О правах всерьез. Москва : РОССПЭ, 2005. 392 с.
12. Радбрух Г. Философия права. Москва : Международные отношения, 2004. 238 с.
13. Лук'янов Д. В. Релігійно-правові системи світу: порівняльно-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук, спец.: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2016. 352 с.

References

1. Onishchenko, N. M. (2009). Derzhava ta pravo: yednist, vidminnosti ta protyrichchia [State and law: similarity, differences and controversies]. *Derzhava i pravo – State and Law*, 45, 3–8 [in Ukrainian].
2. Kozubra, M. I. (2013). Pravorozuminnia: pliaralizm pidkhodiv ta mozhyvosti yikh poiednannia [Understanding of law: pluralism of approaches and opportunities of their combination]. In *Zahalnoteoretychne pravoznavstvo, verkhovenstvo prava ta Ukraina – General theoretical jurisprudence, rule of law and Ukraine* (pp. 187–211). Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
3. Dzholos, S. V. (2010). Etatystska derzhava yak tsinnist [Etatistic State as Value]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Current Problems of State and Law*, 53, 397–402. <http://www.apdp.in.ua/v53/61.pdf> [in Ukrainian].
4. Loboda, Yu. P. (2001). Tsinnist derzhavy yak yii sotsialna sutnist (teoretyko-metodolohichni aspekty doslidzhennia) [The value of the state as its social essence (theoretical and methodological approaches of research)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
5. Serebro, M. V. (2017). Suchasna derzhava yak tsinnist: zahalnoteoretychne doslidzhennia [The modern state as value: general theoretical research]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
6. Lykholat, I. P. (2001). Ratsionalne ta pozaratsionalne v pravi (na materialakh zakonotvorchosti) [The rational and extrarational in law: on the materials of legislation]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Alexy, R. (2011). The Dual Nature of Law. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 1, 45–58 [in Ukrainian].
8. Melkevik, B. (2015). *Yuridicheskaya praktika v zerkale filosofii prava* [Legal practice in the mirror of legal philosophy]. St. Petersburg: Alef-Press [in Russian].
9. Fuller, L. L. (2016). *The Morality of Law*. Moscow: Sotsium, IRISSEN [in Russian].
10. Hart, H. L. A. (2007). *The Concept of Law*. St. Petersburg: Publishing House of St. Petersburg University [in Russian].
11. Dworkin, R. M. (2005). *Taking Rights Seriously*. Moscow: ROSSPE [in Russian].
12. Radbruch, G. (2004). *Filosofiya prava* [Philosophy of law]. Moscow: Mezhdunarodnyie otnosheniya [in Russian].
13. Lukianov, D. V. (2016) *Relihiino-pravovi systemy svitu: porivnialno-pravove doslidzhennia* [Religious and legal systems in the world: comparative and legal research]. *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

Oleksii Tseliev

CONTROVERSIES BETWEEN STATE AND LAW: THE ESSENTIAL ASPECT

The article is focused on the general theoretic problem of differentiation between the essence of such social phenomena as the state and the law, which problem is scarcely developed in both, western and domestic science of law. The need of a theoretic and conceptual insight into this problem is implied, in particular, by the fact that domestic law publications still view the law and the state as phenomena of the same order and same essence, whereas the need of their differentiation is not only due to theoretic interests, but also due to practical purposes of improving the approaches to policy making and policy enforcement activities of the state.

The article analyses the key views of law theoreticians and theorists in respect of the dual nature of the law, in particular, rational and irrational attributes of the law, combination of reality and perfection dimensions therein, etc. The article includes arguments supporting required differentiation of the law and state essence, identity of their essential characteristics, including the advantage of rational aspects and mitigation of irrational and moral aspects in the state essence and in operation of state bodies. The study includes a comparative analysis of the key controversies arising between the law and the state in the course of fulfilment of their functions on the essence and content levels.

In particular, this applies to the process of state rulemaking, when a mandatory rule formulated by a competent authority of a state deprives of the properties which it possesses to become legal. Such a norm may be: unclear; full of contradictions; impracticable; devoid of legal content; devoid of enforcement mechanisms; collided with other norms; given back force; constantly changing; unpublished, etc.

Similarly, contentious contradictions can arise in the process of legal regulation and enforcement. The authorities of the State which perform the relevant functions are not prevented from the inconsistency of official actions with the proclaimed norm, in the process of applying the competent authorities may give a false interpretation of the legal norm, apply double standards or discretionary powers contrary to the law, misuse the rights, etc.

The article contains the conclusions on the reasons of such controversies and future research directions on this topic.

Keywords: law, state, controversies, dual nature, rational, justice, policy making, policy enforcement.

Матеріал надійшов 21.11.2019